

XIII. YÜZYILDA BİZANS ANADOLUSU'NUN ETNİK KOMPOZİSYONU ÜZERİNE *

Zerrin Günel ÖDEN*

Micheal Palaeologos imparator olduğu sırada Bizans'ın Anadolu'daki hakimiyet sahası Dalaman (İndus) çayından Karadeniz kıyısındaki Amasra (Amastris) dahil kıyı şeridini içine almaktaydı. İç taraflardaki sınır çizgisine gelince; Ege'de başlıyor ve Milas (Mylassa) ve Mendelia (Melaudion** kasabasının hareket ederek, imparatorluğa ait gibi görünmeyen bir kasaba olan Sublaeon'a doğru uzandıktan sonra büyük ölçüde Antakya'nın kuzeydoğu kısmını içine alıyordu. Sınır çizgisi, kuvvetli bir ihtimalle Kütahya'nın batısına, uzanarak, buradan Bathys*** nehri boyunca Bolu (Claudiopolis)'ya ve Amasra'da Karadeniz'e kavuşmaktaydı¹.

Bu sınırlar içinde yer alan kısım, Anadolu'nun iç taraflarıdır yani Frigyalılar, Lidyalılar, Bitinyalılar, Misyalılar, Trakyalılar'ın yerleştiği alanlardır, sahil tarafları ise Grekler tarafından antik çağda ele geçirilmiş olan parçasıdır. Ancak Strabo²'nin yaşadığı dönemde, Grekleşme sürecinden çok uzak olan bu halkları belirlemek oldukça zordur. Hristiyanlığın ortaya çıktığı yüzyılın hemen başlarında yüzeysel olarak çeşitli inanışları içinde barındıran Helenizm'in etkisinde kalmış olan bir çok unsurun bakiyeleri hala iç

* Onsekiz Mart Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

* Peter Charanis, *Studies offered in Honour of ST.Kyriakides (Prospora Eis Stilpona P.Kyriakiden)*. Thessalonica 1953; *Studies on the Demography of the Byzantine Empire*, Collected Studies, Variorum Reprints, London 1972, VIII, s.140-147; çev. Zerrin Günel Öden.

** Melanudion, Muğla ilinde Bafa gölü ile Milas arasındaki Mandalyat/Selimiye kasabası. bk. B.Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993, s.558.

*** Bathys; Eskişehir doğusunda Tembris/Porsuk çayı ile birleşen derenin(Sarısı deresi, Muttalip deresi) Bizans çağındaki adı.bk.B.Umar, a.g.e., s.157.

¹ Hemen hemen her tarih atlası tarafından farklı farklı verilen bu sınır çizgisinin doğruluğu hakkında bkz.,P.Charanis, "On The Asiatic Frontiers of the Empire of Nicaea". *Miscellanea Guillaume de Jephaniom*, 1, *Orientalia christiana Periodica*, vol. 13 (Rome,1947), 58-62.

² Strabo, 14, 5, 23.

tarafındaki topluluklar arasında varlığını sürdürüyordu³. Şüphesiz Ortodoksluğun zaferi, Grekleşme sürecine yardım etti, ama etnik durum erken ortaçağ boyunca yeni halkların iskanıyla tekrar karıştı.

İmparatorluğun erken yüzyılları boyunca bir süre için Gotlar, sonraları Optimate teması olarak şekillendirilmiş olan bölgede yani Bitinya'da iskan edildiler. Fakat Gotlar, en azından yarı Grekleşmiş görüldüğünden Grekogotlar (Graeco-goths) olarak bilinirler.⁴ Bundan sonra onlara ne olduğu bilinmez. VIII. yüzyılın sonu, IX. yüzyılın başında yaşamış üç aziz ile ilgili hagiographical (azizlerin hayatını içeren belge) bir belgede bahis konusu edilmişlerdir. Burada fırtınalı denizde Midilli (Lesbos)'den iki günlük seyahat sonucu kıyıya ulaşmış olan Gothograecie diye birinden bahsedilmektedir⁵. Koulakovsyky'ne göre bu Gothograecia, açıkca Anadolu'da yerleşmiştir ve bu tamamen güvenilir olan Optimate temasıyla benzerdir. Halbuki, Optimate teması, Constantinople'nin zıddı olarak iskan edilmiştir⁶. IX. yüzyıl başlarından sonra kaynaklar tarafından Grekogotlar'dan bahsedilmemesinin sebebi muhtemelen onların bu sırada artık tamamen Hellenleşmiş ve erimiş olmasından ötürüdür.

Anadolu'da Got iskanından daha da önemlisi Slav yerleşmesidir. Slavlar'ın VII. yüzyılda ilk yarısında Anadolu'ya yerleştirildiğine dair bazı görüşler vardır. Fakat Bitinya'daki ilk geniş çaplı Slav yerleşmesi, 688'de Makedonya'daki Slavlara karşı yürüttüğü başarılı seferi takiben II. Justinian tarafından gerçekleştirilmiştir. Hemen hemen 70 yıl sonra V. Constantine (741-775)'in hükümdarlığı sırasında bir kayda göre 208.000 kadar başka bir Slav kitlesi Boğaziçi'nden çok uzak olmayan ve Sakarya (Sangarius)'nın batısında Karadeniz'e akan küçük bir nehir olan Artanos^{****} nehri civarında Anadolu'ya yerleştirilmişlerdir. 1129 veya 1130'da Anadolu'ya ilave Slavlar nakledildi. Bunlar, II. John tarafından Nicomedia civarına yerleştirilen Sırp mahkumlarıdır. Kendilerine toprak tahsis edildi, bir kısmı orduda ayrı bir sınıf oluşturdular, diğerleri de vergiye bağlandılar. Bu Sırp'lar şüphesiz XIII. yüzyılda başlarında Partito regni graeci'de bahsedilen Servochoria'nın sakinleridir.

³ W.M Calder, *The epigraphy of the Anatolian heresies*. Anatolian Studies presented to sir William Mitchell Ramsay (Manchester, 1923), 64.

⁴ Theophanes, *Chronographia*, edited by C. de Boor (Leipzig 1883), 385.

⁵ Acta Graeca SS. Davidis, Symeonis et Georgii. *Analecta Bollandiana* 18 (Brussels, 1899), 256.

⁶ J. Kulakovskij, *Istorija Vizantii* 3 (Kiev, 1915), 415.

**** Artanos (Artanas), Karadeniz kıyısında Şile civarında Hiciz deresi. Bk. B.Umar a.g.e., s.113.

***** Akritas, Bizans İmparatorluğu sınırlarını savunan ve sınır ötesine akınlar yapan köylü ve askerlere verilen isim, çoğ. Akritai.

Bitinya'da iskan edilen Slavlar'ın çoğunun asimile olduğu ama az bir kısmının da XIII.yüzyıla kadar varlığını sürdürdüğü şüphe götürmez. II. Justinian tarafından yerleştirilenlerin yok edildiği sabittir. Onların, V. Constantine tarafından yer değiştirilen torunları çoktan Hellenleşmişlerdir. Buna karşın II. John'un İzmit (Nicomedia) yakınlarında iskan ettiği Sırp'ların torunlarının hala bozulmadan varlıklarını koruması ihtimali yüksektir. Bazı Slavlar, Akritai^{*****} arasına katılmış olmalıdır. Ancak asıl Slavlar'ın akritai olduğu şeklindeki temelsiz görüş sebebiyle, bazı Slavlar'ın akritai arasına katıldığı da iddia edilmiş olabilir⁷.

XIII. yüzyılda Bizans Anadolu'sunun nüfusunda hatırı sayılır bir Ermeni unsuru vardı. Erken dönemlerde birçok Ermeni'nin Bizans ordusuna yazıldığı bilinmektedir. Bununla beraber onların iskan edildiği başlıca yer imparatorluğun doğu sınırları boyunca uzanmaktaydı. Rambeau'nun kanaatine göre, X. yüzyılda Batı Anadolu'da sadece iki Ermeni askerî iskân yeri bulunmaktaydı. Ona göre, bu iskan yerleri Prine ve Platanion'du. Constantine Porphyrogennitus'a göre bu yerler, VI. Leon'un döneminde Girit (Crete)'e karşı düzenlenen seferde bir takım Ermeni askerî kuvvetlerine verilen yerlerdir. Rambeau'nun bu kanaatini reddeden Tomaschek ise Prine'yi, Trabzon'un yakınlarında Tirebolu ve Giresun (Kerazund) arasında Karadeniz kıyısında bulunan Modern Girapino, Trabzon'un batısında ve Girapino'nun doğusunda bulunan modern Polathane (Pulad-Khane-Akçaabat)'yi de Platanian olarak saptar.⁸ Bu saptamanın her ikisi de yanlış olmalıdır. Constantine Porphyrogennitus aynı seferle ilgili olarak, başka bir paragrafta Platanion'u, Karadeniz'e çıkmadığı gayet iyi bilinen Anatolikon temasında⁹ olduğunu belirtmektedir. Prine'ye gelince, muhtemelen Priene demektir, De Ceremonies'in başka bir paragrafta bildirdiği yer budur. Ermenilerin Thracesian temasını korumak için kıyı şeridinde yerleşmiş olduğu yerdir. Bu Ermenilerin bir kısmı 948'de Girit'e karşı düzenlenen sefere iştirak etmişlerdir¹⁰. Burası VI. Leon'un hükümdarlığı sırasında Girit'e karşı düzenlenen seferle bağlantılı olarak bahsi geçen Prine'dir ve buraya kısmen

⁷ Anadolu'daki Slavlar hakkında açıklayıcı ve önemli bibliyografya için bkz., P. Charanis, "The Slavic Element in Byzantine Asia Minor in the Thirteenth Century", *Byzantion*, 18 (1946-1948) 69-83. Bu makalenin George Soules tarafından yapılan tenkidi için ayr.bkz.

⁸ W. Tomaschek, *Zur historischen Topographie von Kleinasien in Mittelalter*. Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse 124 (Vienna, 1891) 80-81.

⁹ Constantine Porphyrogennitus. *De Ceremonies* (Bonn) 657:

¹⁰ Aynı yer, s.667:

***** Prine, Priene Anadolu'da İonia bölgesinin eski kenti. Söke'nin batısında eski Latmos körfezinin kuzey kıyısında.bk.B.Umar, a.g.e., s. 677.

Ermeni iskânı olasıdır. O halde, Prine^{*****} ile Priene'nin aynı yer olma ihtimali vardır¹¹.

XIII. yüzyıl kaynaklarında Priene'li Ermenilerden bahsedilmez. Bununla birlikte Ermenilerin İzmir'den uzak olmayan Panaretos¹² köyü yakınında yaşadıkları bilinmektedir. Bunların ya Prieneli eski Ermeni kolonisini oluşturmuş olanların torunları yada birbirlerine komşu olmaları mümkündür. Bununla birlikte, XIII. yüzyılda Anadolu'nun kuzeybatısında Abydos^{*****} civarında ve Scamander (Skamandros-Troas bölgesindeki Kara Menderes) vadisinde çok sayıda Ermeni bulunuyordu. Ermeniler'in Anadolu'nun bu kısmına ne zaman yerleştiğini tespit etmek güçtür. Ancak, XI. yüzyılda imparatorluğun doğu sınırlarının parçalanmasını takiben geldikleri yadırganamaz. Bir grup olarak onlar, Bizanslaştırılma yöntemine direnerek kendi adetlerine bağlı kaldılar. Onlar Greklerden nefret etmişti. Troyalı (Troad) Ermeniler, 1204'de İstanbul'un düşüşünden sonra Latin İmparatorluğu adına bu bölgeyi ele geçirmek için bir teşebbüste bulunarak Anadolu'ya geçen Flanderli Henry'nin bayrağı altında toplandılar. Onlar Henry'nin bir Ermeni garnizonunun sorumluluğuna bıraktığı Abydos'u ele geçirmesine yardım etti¹³. Bununla beraber çok geçmeden Henry, Avrupa'ya geri döndü. Abyduslu Ermenileri de beraberinde götürdü. Ermeniler, koşullar nedeniyle orada kalmaya cesaretli değillerdi. Villehardouin'e göre Henry, sayıları 20.000 kadar olan Ermenileri karıları ve çocuklarıyla birlikte Avrupa'ya götürmüştü. Bu Ermenilerin Thrace'dakilerinin tamamı Villehardouin'e göre Grekler tarafından ele geçirilerek öldürüldü¹⁴. Fakat şüphesiz, Henry'yi takip eden Troya bölgesi

¹¹ yerine yazılışı, diğeri ile birinin saptamasını yapmaya engel teşkil etmez. Sıkça yapılan bir hataydı. Bkz. Mansi 11, col. 993C, 'nın bir çeşidi gibi 431'deki Efes Konsili'nin icraatında da görünür. Corpus Notitiarum Episcopatum, Volume 1. Les Listes Conciliaires, editées par E. Gerland and V. Laurent (Kadıköy, 1936), s.68, no.77. Ayr.bkz. G.Parthey, Hieroclis Synecdemus et Notitiae Graecae Episcopatum (Berlin, 1866) s.17, no. 6593, 'nın değiştiği olarak verilen, 'dır. Cf. Ernest Honigmann, Le Synecdemus d' ierokles et l'Opuscule Geographique de Georges de Chypres (Brussels 1939) s. 21, no. 659.

¹² Fr. Miklosich et J. Müller, Acta et Diplomata Graeca 4 (Vienne, 1871) 79 :

¹³ Abydos, Çanakkale boğazı Anadolu yakasında, Nara Burnu üzerinde önemli bir ilk çağ kenti. Geoffroi de Ville-Hardoin, La Conquete de Constantinople, editörlüğünü yapan ve modern Fransızca'ya çev. M. Natalis de Wailly, (Paris, 1872) 185 Et les Hermins du pays, dont il y avait beaucoup, les Grecs ; Nicetas Choniates, Historia (Bonn, 1835) 796, 814 ; Theodore Scutariotes, Additamenta ad Georgii Acropolite Historiam in Acropolites, Opera, edited by A. Heisenberg (Berlin 1903)277.

¹⁴ Villehardouin, a.g.e., 227. Et avec lui avaint passe les Hermins du pays, qui l'avaientaide contree les Grecs, bien vingt mille avec leurs femmes et leurs enfants ; car ils n'osaient rester au pays ; Aynı yer, 229. Et alors advint une mesaventure aux Hermins ; qui venaient apres Henri... car les gens du pays s'assemblerent et deconfrent les Hermins ; et ils furent tous pris et tues ou perdus.

Ermenilerinin hepsi Trakya'da imha edilmedi. Pek azı Anadolu'da kalmış olmalıdır.

Bazı Kumanlar da Anadolu nüfusu içinde yer almıştır. Kumanlar, XIII.yüzyılda John Vatatzes'in hakimiyeti esnasında imparatorluğun Meander bölgesinde yerleşmişti. Gregoras, 10.000 Kuman'ın Tatarlar tarafından evlerinden sürüldüğünü, Tuna (Danube)'nın karşı tarafına geçerek Trakya (Thrace)'da dolaşmaya başladıklarını nakleder. Onlar, John Vatatzes tarafından toplanarak Trakya, Makedonya ve Anadolu'nun Frigya ve Meander bölgelerine asker olarak yerleştirildiler¹⁵. Anadolu'ya yerleşen Kumanlar hakkında daha başka bilgiler de edinilmektedir. Nitekim, bir arazi parçası üzerine yapılan kavgayı nakleden XIII. yüzyılda yaşamış bir keşişe ait belgeye göre söz konusu arazi, İzmir civarında bulunan Lemvo manastırında sakin bir köylü tarafından Koutoules adında birine satılmıştır. Arazi bereketliydi ve yerli bir görevlinin açgözlülüğünü cezbetmişti. Bu kişinin adı Keramanes'di. Araziyi satın almak için asıl satışı iptal etmek istemiş, becerememiş, Koutoules'i kovalayarak, araziye el koymuştu. Koutoules, civarda¹⁶ yaşayan Kumanlara kaçarak onların yardımıyla Keramanes'e ait olan başka bir araziye el koydu. Fakat Keramanes para ve şaraba sahipti. Koutoule's para, Kumanlara şarap (Kumanların zaafiydi) verdi. Böylece o, illegal yolla el koyduğu araziye değil, Koutoulesin, Kumanların desteği ile ondan almış olduğu araziye de ondan geri aldı. Bu olay, birbirinden bağımsız topluluklar halinde yerleşmiş olan Kumanların, komşuları üzerinde hatırı sayılır bir nüfuzla sahip olduklarını gösterir. Bazı Kumanlar Michael Palaeologos zamanında Bizans ordusuna yazılarak Grekçe'yi iyi konuşan önemli bir güç haline geldiler¹⁷.

Türk boyları İmparatorluğun Asya bölgesinin içlerine süzülükleri sırada Michael Palaeologos tahttaydı. Onlar ilk önce, Meander'in tüm güney bölgesinin efendileri oldular, sonra nehri geçerek kuzey kenarı üzerindeki bölgeleri fethettiler. Türk boylarının ilerlemesi karşısında Bizans tebası buralardan çıkarıldı, öldürüldü veya esir alındı. Sakarya nehri bölgesinin kuzey taraflarının ele geçirilmesinde de benzer bir süreç yaşandı. Sözde hala imparatorluğa ait olan birçok yere Türkmenler ve Türk boyları sızılmaktaydı.

¹⁵ Gregoras, Historia I, (Bonn, 1829) 37:

¹⁶ Miklosich et Müller, a.g.e., 4, 167

¹⁷ Acropolites, a.g.e., 158: _____ Burada Acropolites'in bahsettiği İskitler Kumanlardır.

Böylece, Michael Palaeologos'un hakimiyeti esnasında Bizans Anadolu'sunun nüfusu, farklı ırklara ait olan halklardan oluşmaktaydı. Rum (Grek) hellenleşmişti ama, eskiçağ halklarını meydana getiren unsurlar, Ermeniler, Slavlar, Kumanlar, Türkler Hellenleşmemişti. Karışım, Akritai denilen sınır askerleri arasında sınırlar boyunca daha baskındı. Bizans İmparatorluğu'nun tarihi boyunca Akritai, daima farklı etnik gruplardan oluştu. Bizanslılar ırkçı veya milli geleneklerini Grek hristiyanlığından ayıran bir yapıya sahip değildi. Onlar herhangi bir ırkın halkını imparatorluk sınırları boyunca ve sınırlar içine yerleştirmişlerdir. Orduya hizmet koşuluyla onlara toprak verdiler. X.yüzyılda Asya'daki imparatorluk ordusuna yazılanlar Grekler, Ermeniler, Isaurionlar, Lycaonianlar, Persler, Araplar ve Slavlardan oluşan Mardaite benzeri bir karışım oluşturmuyordu. Diğer unsurlar Anadolu veya başka yerlerin halklarından süzülüp gelenlerdir¹⁸. Türkler sınırların yerlerini değiştirdikleri sırada da akritai'ı meydana getiren unsurlar sadece bir ırktan oluşmamaktaydı. Onlar, XIII.yüzyılda hala bir karışım halindeydiler. İçlerinde kesin olarak bilinen etnik grup Kumanlardı. Akritai, her zaman sadık değildi, kendi kültürüne daha yakın olan sınırın diğer tarafındaki bir hükümdara kolaylıkla bağlanabilirdi. Sınırlar, karışık bir halk kitlesi tarafından iskan edilmiş ve onların bazıları sınırlar dahilinde başka daha iyi yerler bulmuş olsalar bile, asıl nüfus yoğunluğu büyük olan yerler kıyı şeridi boyunca uzanmaktaydı. Kıyı boyunca öncelikli olarak Grekler iskân edilmişti ve kullanılan genel dil Grekçeydi. Bizans İmparatorluğu'nu herhangi bir kimse gibi bilen Sanudo, XIV. yüzyıl ikinci çeyreğinde yazdığı kitabında, Anadolu'nun büyük bir kısmının Türklerin hâkimiyeti altında olduğuna işaret etmekle beraber, nüfusun çoğunluğunun Grek inançlarını takip eden Grekler olduğunu belirtmektedir¹⁹.

SUMMARY

This article gives information about ethnic communities and their affairs with each other in Byzantium Anatolia at thirteenth century. Here, we translated Peter Charanis's important article to Turkish language.

¹⁸ Rambeau, a.g.e., 247 vd. Yazar, IX.yüzyıl başlarındaki halkların bir listesini verir ve Thomas'ın II. Michael'e karşı ayaklanmasında yanında Slavların yer aldığını belirtir. Vasiliev-Gregoire, *Byzance et les Arabes.T.I : La Dymastie d' Amorium* (Brussels, 1935) s.31, n.2.

¹⁹ Mario Sanudo Torsello, *Istoria del Regno di Romania*, editor Copf, *Chronique Greco-romane* (Berlin 1873) 1943. La maggior parte (of Asia Minor) e sottoposta a Turchi, per il piu li popoli seguono il Ritto Greco e sono per il piu Greci. Daha fazla bilgi için bkz. G.G.Arnakis, *Captivity of Gregory Palamas by the Turks and related Documents as Historical sources*, *Speculum*, 24 (1951) 115.